

Vojnički grobni areali (hortusi) u Saloni

Žamić, Ilija

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:312355>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-15**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Preddiplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Zadar, 2022.

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Preddiplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Vojnički grobni areali (hortusi) u Saloni

Završni rad

Student/ica:

Ilija Žamić

Mentor/ica:

prof. dr. sc. Željko Miletić

Zadar, 2022.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Ilija Žamić**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Vojnički grobni areali (hortusi) u Saloni** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 17. listopada 2022.

Sadržaj

1) Uvod	2
2) Povijesni kontekst.....	2
3) Antička Salona.....	3
4) Nekropole u Saloni	4
a) Zapadna nekropola.....	4
b) Sjeverna nekropola	7
c) Istočna i jugoistočna nekropola	8
5) Nadgrobni spomenici.....	9
a) Spomenici VII. legije.....	10
b) Spomenici XI. legije	11
c) Ostali spomenici	14
6) Vojnički hortusi	16
7) Zaključak	20
8) Literatura	22
Sažetak	23
Summary	24

1) Uvod

Rimska je civilizacija, od osnutka kraljevstva do raspada Carstva, uvelike utjecala na razvoj antičkog svijeta, a pogotovo na razvoj tadašnje provincije Dalmacije, gdje su ostali mnogi spomenici nekadašnje velesile antike. Najznačajniji municipalitet na našem prostoru bila je rimska kolonija Salona, koja je bila na sjecištu važnih prometnica te služila kao administrativni centar za ostatak provincije. Proučavanjem epigrafičkih spomenika nađenih u Saloni dobiva se bolji uvid i stječe se veće razumijevanje organizacije života u antici. Pomoću njih moguće je promatrati i opisati osobe s navedenog područja: imenske formule, njihov status, utjecaj na okolinu, s kim su bili u rodu i vlasništvo. Mogu se očitati i administrativni procesi, organizacija društva i običaji, poput odvajanja grobnih parcela isključivo za ukop vojnika koji su služili u rimskoj vojsci. Cilj ovoga rada jest prikazati prijašnja istraživanja vezana uz nadgrobne spomenike rimskih vojnika koji su pokapani na poganskim nekropolama antičke Salone te definirati postojanje vojničkih grobnih areala gdje je to moguće.

2) Povijesni kontekst

Za kvalitetno proučavanje grobnih areala vojnika na salonitanskoj nekropoli bitno je sagledati povijesni kontekst vojničke djelatnosti razdoblja. Većina nadgrobničkih stela pripisana je VII. i XI. legiji, ali prisutne su i stele pripadnika nekoliko pomoćnih vojnih jedinica. Obje legije dolaze na naše područje tijekom Batonova ustanka, 6. – 9. godine. Za vrijeme svog boravka na području provincije Dalmacije, Sedma je legija bila stacionirana u vojnom logoru Tiluriju, dok je Jedanaesta bila stacionirana u vojnom logoru Burnumu.¹ Zajedno su VII. i XI. legija sudjelovale pri izgradnji važnih prometnica u unutrašnjosti Dalmacije te su sudjelovale u ostalim građevinskim djelatnostima poput izgradnje zidina. Bitan događaj u povijesti obiju legija bio je 42. godine, kada su stale na stranu cara Klaudija prilikom Skribonijanove pobune i potom dobile

¹ ZANINOVIĆ, M., 2010., 18-19.

počasnu titulu *Claudia Pia Fidelis*.² Sedma legija napušta Dalmaciju nekad između 58. i 62. godine, kada biva premještena u Viminacij, a Jedanaesta odlazi 68. ili 69. godine.³

3) Antička Salona

Prvi spomen Salone kod Rimljana jest u Apijanovu opisu, koji kaže da je konzul Lucije Cecilije Metel prezimio u Saloni nakon osvajanja Siscije 117. g. pr. Kr.⁴ Prije nego što je nastala antička metropola, Salona je bila dom ilirskom plemenu Delmata, koje je koegzistiralo s grčkim kolonizatorima s *Isse* još od 2. st. pr. Kr.⁵ Salona postaje glavnim gradom tadašnje provincije Ilirika tako što, prilikom izbijanja građanskog rata između Gaja Julija Cezara i Gneja Pompeja 49. g. pr. Kr., ona staje uz Cezara. Nakon Batonova ustanka 6. – 9. godine provincija Ilirika se siječe, tj. dijeli na Gornji i Donji Ilirik, koji kasnije postaju provincija *Pannonia* i provincija *Dalmatia* te Salona preuzima titulu glavnoga grada provincije *Dalmatiae*.⁶ Zaštićena planinskim lancem na sjeveru i s pristupom mirnom zaljevskom moru na jugu, Salona se udobno smjestila i rasla tijekom nadolazećih stoljeća. Salona se postepeno razvijala kroz svoje tri cjeline koje je definirao Ejnar Dyggve: *Urbs vetus*, *Urbs occidentalis* i *Urbs orientalis*.⁷ *Urbs vetus* (*Salona quadrata*, *Urbs antiqua*, *Urbs Graeca*) najstariji je dio antičkoga grada omeđen bedemima građenim od ogromnih i pravilno položenih kamenih blokova, što se može zaključiti po dobro očuvanom istočnom dijelu bedema, s kojima poprima tlocrt u obliku trapeza.⁸ Prolaskom vremena, pogotovo nakon što postaje glavnim gradom provincije, u Salonu se useljava veći broj stanovnika te širenje gradskog prostora postaje nužno.⁹ Zapadno i istočno proširenje grada, tj. *Urbs occidentalis* i *Urbs orientalis*, izgledaju podosta nepravilno gledajući samo tlocrt. No uzimajući u obzir reljef i konfiguraciju terena, sasvim je razumljivo zašto su ova dva produžetka poprimila takav oblik. Za vrijeme Marka Aurelija dovršavaju se fortifikacije novih dijelova grada te se širenje grada Salone time zaustavlja.¹⁰ Razvojem grada i povećanjem

² ZANINOVIĆ, M., 2010., 21.

³ MATIJEVIĆ, I., 2020., 3.

⁴ JELIČIĆ-RADONIĆ, J., SEDLAR, A., 2009., 7.

⁵ CAMBI, N., 1991., 8-9.

⁶ ZANINOVIĆ, M., 2010., 17-18.

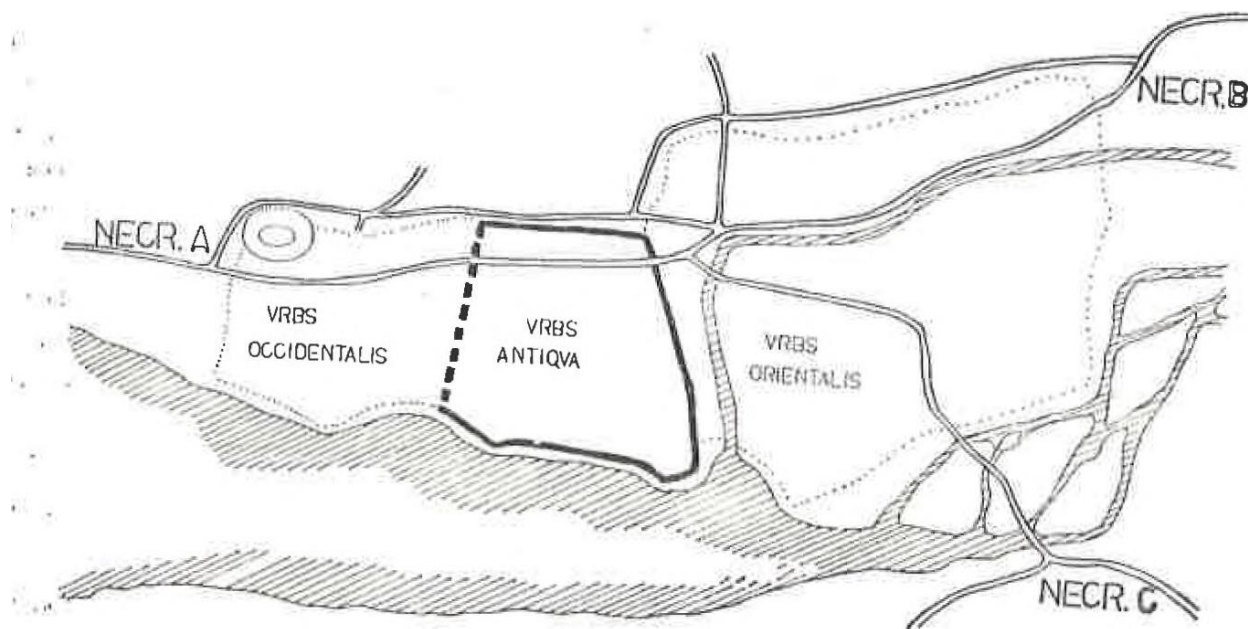
⁷ RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D., 1977., 56.

⁸ JELIČIĆ-RADONIĆ, J., SEDLAR, A., 2009., 7.

⁹ CAMBI, N., 1986., 62-64.

¹⁰ CAMBI, N., 1986., 64.

broja stanovnika logično je zaključiti da se pojavila potreba za više prostora gdje će sahraniti svoje mrtve, pa se tako nekropole postepeno šire sve dalje od zidina.

Slika 1. Tlocrt antičke Salone (preuzeto iz: CAMBI, N., 1986.)

4) Nekropole u Saloni

Nekropole u koloniji Saloni nastaju za potrebe rimskih doseljenika, a njihova organizirana izgradnja zasad se može pratiti od Augustova doba, najkasnije tijekom prvog desetljeća 1. st.¹¹ Rimske nekropole općenito nastaju izvan bedema gradova i pokopi unutar njih prate glavne cestovne pravce, pa je takav slučaj i u Saloni. Unutar nekropole postoje podjele na grobne areale, tj. parcele koje mogu ili ne moraju biti ograđene. Veličine navedenih parcela variraju od jedne do druge, o čemu svjedoči nekoliko nalaza nadgrobnih stela s navedenim dimenzijama areala.¹² Na temelju dosadašnjih istraživanja i publikacija najistaknutije su: zapadna, istočna, jugoistočna i sjeverna nekropola.

a) Zapadna nekropola

¹¹ MILETIĆ, Ž. 1989., 53.

¹² CAMBI, N., 1986., 86-88.

Prva iskopavanja na području zapadne nekropole vršio je Carlo Lanza, prvi ravnatelj Arheološkoga muzeja u Splitu, 1821. godine.¹³ Rezultate njegovih istraživanja tek je kasnije opisao Francesco Lanza, tj. njegov sin. Francesco Carrara vrši svoja istraživanja u dva navrata sredinom 19. st. te objavljuje svoja istraživanja 1850. godine u djelu *Topografia e scavi di Salona*.¹⁴ Zatim don Frane Bulić vrši svoja iskopavanja na nekropoli i objavljuje rezultate prvo 1901. godine, a zatim 1909./1910. godine povodom istraživanja šireg područja nekropole.¹⁵ Nakon njega je u prvoj polovici 20. st. Mihovil Abramić organizirao veća iskopavanja, u kojima sudjeluju značajni arheolozi iz Danske i Austrije, koja rezultiraju objavama *Forschungen in Salona*, I-III, 1917. – 1928. godine, i *Recherches à Salone*, I-II, 1928. – 1935. godine.¹⁶ Abramić je bio voditelj iskopavanja 1949. godine. Mate Suić također je izvršio iskopavanja sondažnog karaktera, tj. mnogo manjeg opsega, sredinom 20. st.¹⁷ Bitna se iskopavanja vrše između 1969. i 1972. godine te se vodi zaštitno istraživanje 1986./'87. godine.¹⁸

Zapadna se nekropola prostire samo na sjevernoj strani ceste koja izlazi iz *Porta Occidentalis* i vodi prema Trogiru jer je s južne strane padina od nekoliko metara koja onemogućava bilo kakve pokope na tom području.¹⁹ Većina grobnih parcela na ovoj je nekropoli poprilično pravokutnog, tj. kvadratnog oblika. Neke od njih ograđene su masivnim kamenim blokovima, ali postoje i primjeri grobnih parcela ograđenih zidovima građenim sitnijim materijalom.²⁰ U njih se ulazilo kroz ritmične prekide *murazza* (dva usporedna zida s jedne i druge strane antičke ceste koja su podupirala cestu s bočnih strana i služila kao ogradni zid nekropole), tj. kroz vrata ili prolaz širine 3 do 4 m.²¹ Važno je napomenuti da nije svaka grobna parcela bila ograđena. Same grobne parcele bile su raznih veličina ovisno o bogatstvu vlasnika. Na jednoj steli pronađenoj relativno blizu zapadne nekropole navedene su dimenzije parcele (15 x 15 stopa), a na drugim primjerima spominju se iznosi do oko 50 stopa.²² Cambi nalaže da je došlo do parcijalnog razaranja grobnih ograda tijekom 2. st. kako bi se oslobodio prostor za drugačiju organizaciju nekropole zato što misli kako tek u to doba dolazi do nastajanja hortusa (veće grobne parcele s različitim tipovima

¹³ DUPLANČIĆ, A., 2020., 100.

¹⁴ MIOČEVIĆ, R., 2018., 63.

¹⁵ MIOČEVIĆ, R., 2018., 64.

¹⁶ RAPANIĆ, Ž., 1983.

¹⁷ MIOČEVIĆ, R., 2018., 63-64.

¹⁸ MARDEŠIĆ, J., 2019., 144.

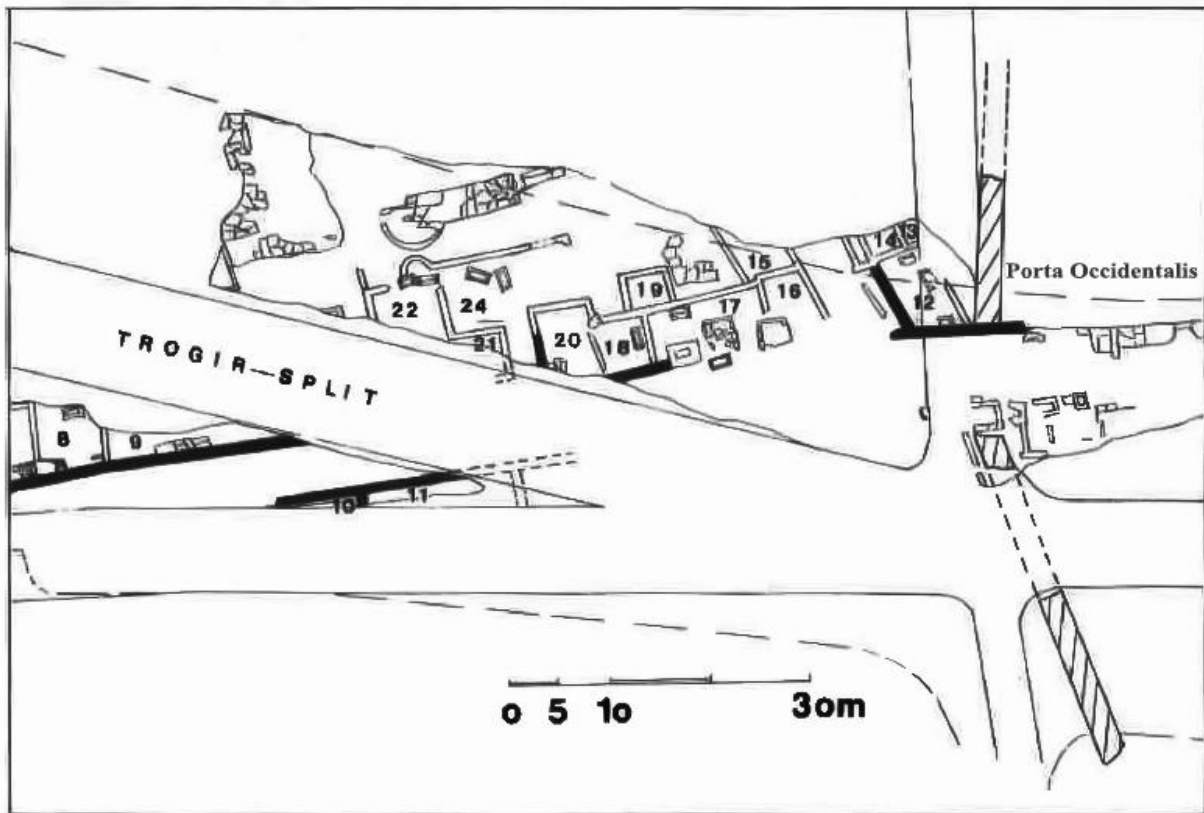
¹⁹ CAMBI, N., 1986., 68.

²⁰ CAMBI, N., 1986., 67.

²¹ MILETIĆ, Ž. 1989., 56.

²² CAMBI, N., 1986., 69-70.

grobova).²³ Ž. Miletić pak ističe kako je do značajne promjene organizacije i devastiranja zapadne nekropole došlo povodom provale Kvada i Markomana preko sjeverne granice Carstva za vrijeme Marka Aurelija, tj. u drugoj polovici 2. st. Upravo zbog straha od te opasnosti na brzinu su okružena dotad nezaštićena gradska proširenja Salone, pri čemu su korišteni nadgrobni spomenici s nekropola kao materijal za izgradnju bedema.²⁴

Slika 2. Dio zapadne nekropole Salone (preuzeto iz: MILETIĆ, Ž., 1989.)

Na području ove nekropole pokapaju se razni slojevi društva: rimski građani, peregrini, oslobođenici i robovi. Brojni dokazi, poput nekoliko većih grobnih parcela gdje je grob bogataša okružen manjim, siromašnijim grobovima, upućuju na to da su se ovdje pokapali imućniji članovi rimskoga društva Salone.²⁵ Čini se kako na ovoj nekropoli nema dokaza sustavnog pokapanja rimskih legionara kao što je to na sjevernoj i istočnoj nekropoli.

²³ CAMBI, N., 1986., 70-71.

²⁴ MILETIĆ, Ž. 1989., 64-65.

²⁵ CAMBI, N., 1986., 70.

b) Sjeverna nekropola

Kao što je slučaj sa zapadnom nekropolom, prva istraživanja proveo je Carlo Lanza 1823. godine nedugo nakon osnivanja muzeja u Splitu. Njegova iskopavanja odvijala su se oko „kiklopskog zida“, tj. *murazza*.²⁶ Doduše, u izvještaju o istraživanju koji piše njegov sin, Francesco Lanza, 1849. godine nema nikakva spomena ceste ni zidova. Francesco Carrara započinje svoja iskopavanja 1848. godine te je on obilježio poziciju *murazza* na topografskoj karti. Na lokalitetu Manastirine istraživanja preuzima don Frane Bulić, koji se bavi ovim lokalitetom do završetka svoga rada u AMS-u.

Za svrhu ovoga rada najzanimljivija su istraživanja provedena na: poziciji Kapljuč, sjeverozapadnom potezu gradskih zidina, lokalitetu Manastirine i prostor sjeverno od amfiteatra. Na poziciji Kapljuč don Frane Bulić intervenirao je 1908. godine povodom slučajnog pronalaska brojnih nadgrobnih spomenika uz sjeverne gradske zidine te je ondje izvršio omanja istraživanja. Njega je naslijedilo dansko društvo *Rask-Ørsted* na istoj poziciji 1922. – 1924. godine, koje je pronašlo nekoliko natpisa i tipova grobova. Nisu pronašli nikakve paljevinske grobove, ali pronašli su velik broj poganskih nadgrobnih spomenika koje su datirali oko sredine 1. st.²⁷ Na sjeverozapadnom potezu gradskih zidina, između amfiteatra i pozicije Kapljuč, slučajan je nalaz ulomka stele Gaja Utija potaknuo istraživanja F. Bulića 1925. godine. Lokalitet Manastirine ima dugu i opširnu povijest istraživanja tijekom koje je pronađen velik broj nadgrobnih natpisa iz razdoblja od 1. do 3. st., ali to nije bilo dovoljno da bude općeprihvaćeno postojanje poganske nekropole prije starokršćanskog groblja. Postojanje poganske nekropole utvrđuje se tek nakon revizijskih istraživanja koja su trajala od 1983. do 1997. godine, kada je hrvatsko-francuski istraživački tim otkrio skromne ostatke zidova za koje se pretpostavlja da su od privatnih grobnih parcela.²⁸ Kasnija istraživanja provedena su tijekom početka 21. st., ali bez važnijih otkrića za temu ovoga rada. Na Marusincu i području između Marusinca i amfiteatra pronađeni su paljevinski ukopi i poganski nadgrobnih spomenici datirani u razdoblje od 1. do 3. st. tijekom Bulićevih istraživanja u 19. st. Lovre Katić vrši istraživanje zaštitnog karaktera na ovom području gdje pronalazi ostatke poganske nekropole, ali ulomke nadgrobnih natpisa datira u 3.

²⁶ MARDEŠIĆ, J., 2019., 129.

²⁷ MARDEŠIĆ, J., 2019., 131-132.

²⁸ MARDEŠIĆ, J., 2019., 135-136.

stoljeće. No don Frane Bulić već je 1890. godine konstatirao da je tamo nađen nadgrobni natpis datiran u 1. stoljeće te nalaže kako je oduvijek bio tu.²⁹

Sjeverna nekropola smještena je uzduž cestovnog pravca koji se okomito odvajao od *Via Principalis*, išao oko sjevernih bedema *Urbs vetusa* i ponovno se spajao s glavnom uzdužnom cestom Salone istočno od *Porta Caesarea*.³⁰ Brojni ulomci natpisa otkrivenih prilikom istraživanja područja amfiteatra mogu se pripisati dijelu sjeverne nekropole koji je uništen prilikom podizanja amfiteatra.³¹ Značajno je napomenuti postojanje nekoliko gladijatorskih urni na sjevernoj nekropoli, što upućuje na postojanje strukovnog ukapanja.³²

Na sjevernoj nekropoli koncentracija natpisa upućuje na postojanje vojničkog hortusa za pokapanje isključivo članova VII. legije. Tako su na lokalitetu Martinčevo nađeni natpisi veterana Tita Sabina i Lucija Aruncija, koji su služili u vojsci prije 42. godine. Prateći taj potez groblja, nešto istočnije pronađen je ulomak na kojemu se također spominje VII. legija, a na lokalitetu Kapljuč u blizini *Porta suburbia I* pronađeno je mnoštvo natpisa sekundarno upotrijebljenih pri izgradnji kasnijih grobova i bazilike.³³

c) Istočna i jugoistočna nekropola

Ove dvije nekropole najmanje su istraživane od spomenutih. Istraživale su se prilikom velikog zaštitnog istraživanja 1979. godine, a nešto kasnije područje je ponovno istraživano 1989. godine i početkom 2000-ih godina.³⁴ Istraživanja su otežana činjenicom da se istočna nekropola intenzivno širila nakon 2. stoljeća, tako da je zbog povećane građevinske aktivnosti jedan dio istočne nekropole u potpunosti devastiran.

Istočna je nekropola u funkciji već od početka 1. st. te se prostire na području od *Porta Caesarea* do položaja Zgon nedaleko od *Porta Andetria*. Nekropola se znatno povećava, tj. širi tijekom 2. st. te seže sve do izvora rijeke Jadro, a pokapanja postaju intenzivna u 3. st. Ž. Miletić skupini nalaza dvaju velikih stela pripadnika VII. legije Kvinta Metija i Kvinta Valerija, nađenih na položaju Bilankuša, te nalazu sepulkralnog cipusa vojnika VII. legije Marka Titija na Gradini,

²⁹ MARDEŠIĆ, J., 2019., 140-141.

³⁰ MILETIĆ, Ž., 1990., 163.

³¹ MILETIĆ, Ž., 1990., 182.

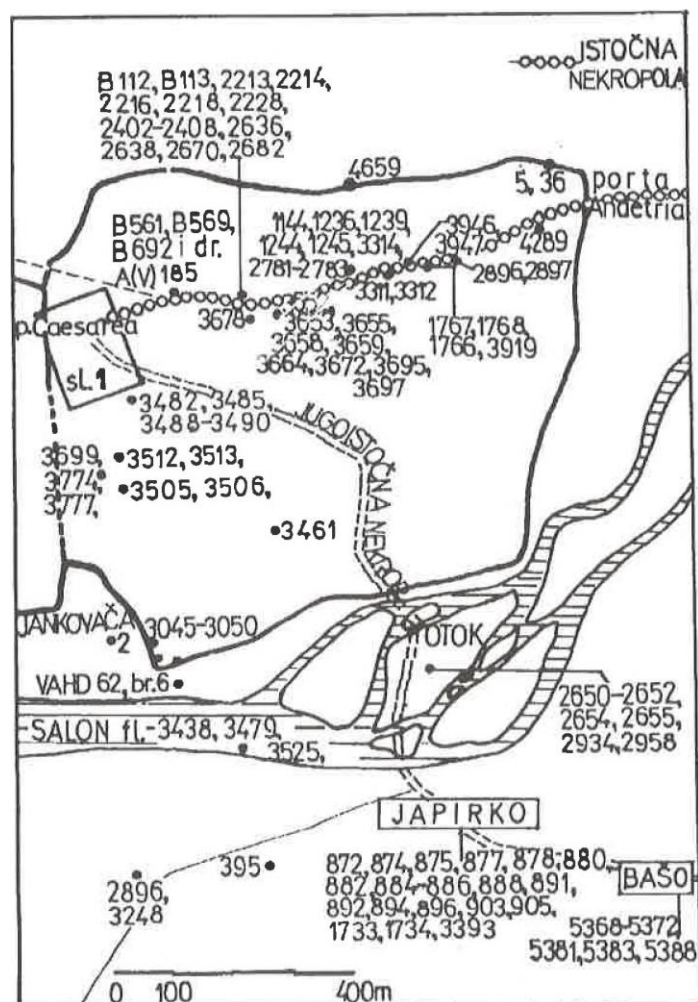
³² MILETIĆ, Ž., 1990., 165, 178.

³³ MILETIĆ, Ž., 1990., 179.

³⁴ MARDEŠIĆ, J., 2003., 506-507.

dodaje i nalaz stele Gaja Asurija, pronađene na prostoru oko Porta Andetria, te potvrđuje postojanje vojničkog hortusa na tom dijelu istočne nekropole.³⁵

Jugoistočna nekropola počinje od lokaliteta „Pet mostova“, prelazi na lijevu obalu Jadrana te se nadovezuje i prati cestovni pravac koji vodi put Epetija (današnji Stobreč). Ukapanja na ovoj nekropoli prate se od 1. st. do kraja 3., tj. početka 4. st.³⁶

Slika 3. Dio istočne i jugoistočne nekropole Salone (preuzeto iz: MILETIĆ, Ž., 1991.)

5) Nadgrobnici spomenici

³⁵ MILETIĆ, Ž., 1991., 33-34.

³⁶ MILETIĆ, Ž., 1991., 37.

a) Spomenici VII. legije

Ukupno se 31 spomenik pronađen u Saloni može povezati s pripadnicima VII. legije, a njih 13 potvrđeni su aktivni vojnici od kojih se za njih 10 znaju imena.³⁷ Najistaknutiji od njih svakako je stela konjanika Kvinta Metija, koju Cambi preciznije datira u razdoblje četrdesetih ili pedesetih godina prvog stoljeća, tj. za vrijeme cara Klaudija.³⁸

Tekst natpisa glasi:³⁹

Q(uintus) Mettius Q(uinti) f(ilius) / Volt(inia) Valens /
mil(es) leg(ionis) VII C(laudiae) P(iae) F(idelis) /
an(norum) XXXVIII stip(endiorum) XIIX /
t(estamento) f(ieri) i(ussit)

Ara Marka Titija pripada vojniku VII. legije i po morfologiji i ukrasima može se datirati u dvadesete ili tridesete godine.⁴⁰

Tekst natpisa glasi:⁴¹

M(arcus) Titius M(arci) f(ilius) S[er]/gia domo Isinda /
eques leg(ionis) VII anno[r(um)] / XXXV stipend(iorum) X[3] /
ex testament(o) fi[eri] / iussit arbitr[atu] / L(uci) Gelli M(arci) f(ili) Serg[ia]

Osim ove, pronađene su još 3 nadgrobna spomenika koja se mogu datirati prije dodjeljivanja počasnog naziva *Claudia Pia Fidelis*, tj. prije 42. godine: spomenik centuriona Gaja Azurija, vojnika Kvinta Valerija te spomenik vojnika nepoznata imena. Ostatak spomenika pripada vojnicima koji su služili nakon 42. godine. Među njih spadaju spomenici: vojnika Gaja Mantika, vojnika Kvinta Metija Valenta, Lucija Trebonija Valenta, imaginifera Gaja Bitija Gemela (jedini potvrđeni imaginifer VII. legije), signifera Gaja Klodija, signifera Gaja Lukrecija, centuriona Publija Plotija te centuriona Gaja Vibija Pudenta.⁴²

³⁷ MATIJEVIĆ, I., 2020., 4.

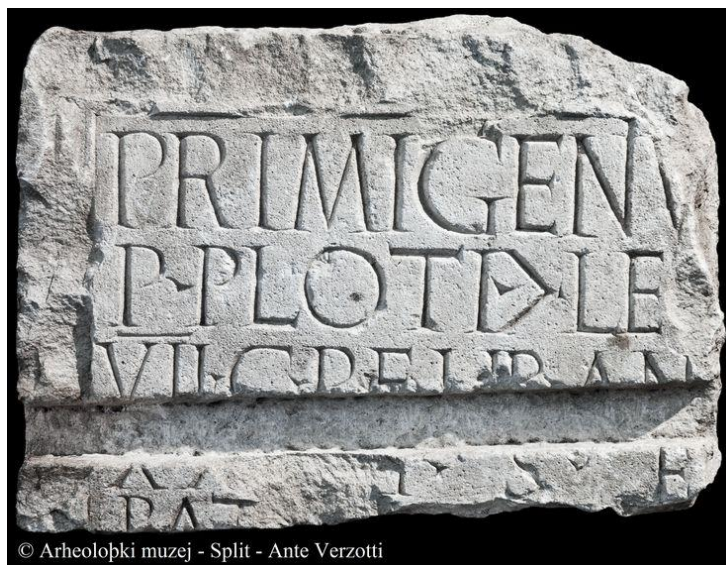
³⁸ CAMBI, N., 1991., 62.

³⁹ CLAUSS M., 2007., EDCS-05000668.

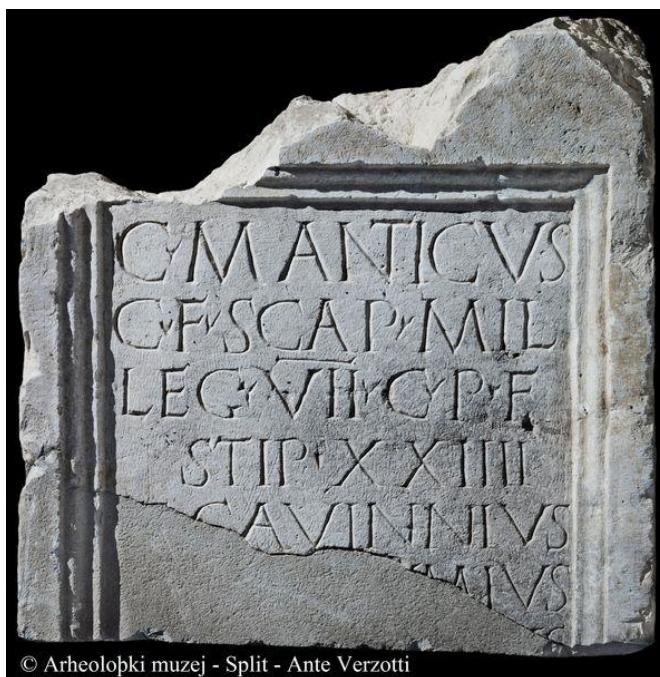
⁴⁰ MATIJEVIĆ, I., 2020., 4.

⁴¹ CLAUSS M., 2007., EDCS-10101053.

⁴² MATIJEVIĆ, I., 2020., 5-6.

Slika 4. Ulomak nadgrobnog spomenika Publija Plotija (preuzeto iz: CLAUSS M., 2007., EDCS-10101620)

Slika 5. Ulomak stele Gaja Mantika (preuzeto iz: CLAUSS, M., 2007., EDCS-10101055)

b) Spomenici XI. legije

Epigrafski dokazi XI. legije većinom su koncentrirani na području Burnuma i njegove okolice, ali u Saloni postoje dokazi pokopa čak šestorice pripadnika ove legije. Dva epigrafska spomenika ove legije pripisuju se vremenu prije dobivanja počasnog naziva *Claudia Pia Fidelis*,

a to su spomenik vojnika Gaja Fluvija i spomenik veterana Kvarta Juvencija.⁴³ John C. Mann mišljenja je da je spomenik Kvarta Juvencija jedan od rijetkih koji se može datirati u vrijeme prije Tiberijeve vladavine, prije izmjene trajanja službe u legijama.⁴⁴

Tekst natpisa glasi:⁴⁵

Quartus Iu(v)entius T(iti) f(ilius) /
missicius leg(ionis) XI /
ann(orum) XXXV /h(ic) s(itus) e(st)

Epigrafski spomenici ove legije koji se pripisuju nakon 42. godine su stele: vojnika Marka Blezija Tertula, vojnika Kvinta Fabija Pakata, veterana Lucija Barbija i centuriona Marka Julija Paterna. Najzanimljiviji od njih zasigurno je spomenik Marka Julija Paterna jer mu je karijera dobro poznata. Kao vojnik je služio u VI. legiji *Victrix*, nakon čega je postavljen na poziciju centuriona VIII. legije *Augusta*. Poslije toga je prešao u XIII. legiju *Gemina*, a svoj posljednji doprinos rimskoj vojsci ostvario je kao centurion XI. legije *Claudia Pia Fidelis*.⁴⁶

Tekst natpisa glasi:⁴⁷

M(arcus) Iul(ius) M(arci) f(ilius) Vol(tinia) / Paternus /
Aquis Sextiis mil(es) leg(ionis) VI Victric(is) /
|(centurio) leg(ionis) VIII Aug(ustae) |(centurio) leg(ionis) XIII /
G(eminae) M(artiae) V(icticis) |(centurio) leg(ionis) XI C(laudiae) P(iae) F(idelis) /
t(estamento) f(ieri) i(ussit) ex HS X(decem milibus) / Iulia T(iti) f(ilia) Maxima uxor /
et M(arcus) Iul(ius) M(arci) l(ibertus) Docimus h(eredes) f(aciendum) c(uraverunt)

⁴³ MATIJEVIĆ, I., 2020., 7-10.

⁴⁴ MATIJEVIĆ, I., 2020., 7.

⁴⁵ CLAUSS M., 2007., EDCS-27601623.

⁴⁶ MATIJEVIĆ, I., 2020., 8-9.

⁴⁷ CLAUSS M., 2007., EDCS-27601592.

Slika 6. Stela veterana Lucija Barbija (preuzeto iz: CLAUSS, M., 2007., EDCS-10101058)

c) Ostali spomenici

Naravno, nisu jedino spomenici VII. i XI. legije nađeni na salonitanskim nekropolama. Postoje i nadgrobni spomenici vojnika pomoćnih jedinica koji se vežu uz nekropole. Na primjer, stela Gaja Valerija potvrđuje prisutnost I. belgijske kohorte i I. kohorte alpinaca.⁴⁸

Tekst natpisa glasi:⁴⁹

C(aius) Val(erius) [3] f(ilius) Azinas / Proc(u)l[us] eques /

coh(ortis) I [U]lp(iae) ve[x(illarius)] / equit[um coh(ortis)] /

I Belg(arum) dec(urio) equit(um) / coh(ortis) eiusdem / hunc sepulcrum /

viv<u=O>s paravi mihi / et Apulei(a)e Sabin(a)e / uxori meae lib(ertis) / libertabusque /

h(oc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equetur)

Postoji i stela dekuriona Julija Maksima iz *alae Parthorum*, koja je jedina potvrda boravljenja ove postrojbe u Dalmaciji.⁵⁰ *Ala Pannoniorum* pomoćna je vojna jedinica čiji boravak u Dalmaciji potvrđuje samo jedan salonitanski nadgrobni natpis duplikarija Koucija. U Saloni su još nađeni spomenici sljedećih pomoćnih vojnih jedinica: *Cohors Campanorum*, *Cohors I miliaria Flavia Brittonum* i *Cohors II Alpinorum*.⁵¹

⁴⁸ MILETIĆ, Ž., 1990., 186-190.

⁴⁹ CLAUSS M., 2007., EDSC-28800864.

⁵⁰ MATIJEVIĆ, I., 2020., 11.

⁵¹ MATIJEVIĆ, I., 2020., 11-17.

Slika 7. Stela Kvinta Servilija: a) natpis b) reljef (preuzeto iz: CLAUSS, M., 2007., EDCS-28800860)

Slika 8. Stela Gaja Valerija Prokla (preuzeto iz: CLAUSS, M., 2007., EDCS-27601604)

6) Vojnički hortusi

Promatrajući vojničke nadgrobne spomenike pronađene na dijelovima sjeverne, istočne i jugoistočne nekropole, postaje jasno da se može govoriti o postojanju posebnih grobnih areala isključivo za pripadnike rimske vojske. Cambi je prvi uočio učestalost nalaza vojničkih stela na području istočne nekropole te je istaknuo da je sjeveroistočni dio nekropole bio odvojen za ukope VII. legije koja je boravila u Tiloriju.⁵² Ovom istočnom vojničkom hortusu pripisuju se nadgrobni spomenici: stela Kvinta Metija Valensa, vojnika VII. legije C. P. F.; stela Kvinta Valerija, vojnika VII. legije; stela Gaja Asurija, vojnika VII. legije; stela vojnika Lucija Bebija (sačuvani natpis ne sadrži oznaku vojne jedinice); ara Marka Titija, vojnika VII. legije. Zbog brojnosti nalaza nadgrobnih stela posvećenih pripadnicima VII. legije očito je da je dio njih sudjelovao u kakvim javnim gradnjama na području Salone u sklopu svoje službe.⁵³ No pregledavanjem ostalih vojničkih nadgrobnih spomenika dobiva se točniji uvid u način pokapanja vojnika na salonitanskim nekropolama. Uvažavajući veliku količinu tih spomenika pronađenih i na sjevernoj nekropoli, tj. na trasi između lokaliteta Kapljuč i amfiteatra, moguće je zamisliti da je i ovdje riječ o još jednom primjeru strukovnog ukapanja. Učestalost pronalaska nadgrobnih spomenika vojnika VII. legije oko *Porta suburbia I*, poput natpisa Tita Sabina i ulomka velike stele Lucija Aruncija, ukazuje na sličnu situaciju kao i kod *Porta Andetria* na istoku.⁵⁴

⁵² CAMBI, N., 1986., 83.

⁵³ CAMBI, N., 1986., 80.

⁵⁴ MILETIĆ, Ž., 1990., 175.

Slika 9. Stela Lucija Aruncija (preuzeto iz: CLAUSS, M., 2007., EDCS-10101054)

Naime, na položaju Bilankuša nedaleko od Porta Andetria pruža se cestovni pravac oko kojega su bili poredani grobovi. Na toj poziciji posebno su važni nalazi dvaju stela vojnika VII. legije. To su stele Kvinta Metija Valensa, koja je podosta monumentalna i raskošno ukrašena arhitektonska stela, te stela Kvinta Valerija.⁵⁵ Stela Kvinta Metija ukrašena je dvama portretima; jedan portret žene smješten je u sredinu zabata, a drugi, prikaz vojnika, smješten je u polju ispod zabata omeđenog polustupovima. Donji je dio stele pak standardni arhitektonski element specifičan baš za vojnike, tj. klesarsku radionicu VII. legije. Riječ je o obliku vrata podijeljenih na četiri polja: gornja dva manja polja s prikazom alki za kucanje i veća donja dva polja s ručkama.⁵⁶

⁵⁵ CAMBI, N., 1991., 62.

⁵⁶ CAMBI, N., 1991., 62-63.

Slika 10. Stela Kvinta Metija (preuzeto iz: CLAUSS, M., 2007., EDCS-05000668)

Druga stela pronađena na položaju Bilankuša jednostavnije je izrade bez kompliciranih ukrasa, ali njezin način izrade također se može povezati s ostalim stelama vojnika VII. legije u Dalmaciji. Stela je ukrašena zabatom na vrhu s trolistom u sredini polja i s palmetama ispod, a ispod palmeta nalazi se natpisno polje unutar profiliranog okvira.⁵⁷ Zanimljivo je primijetiti nedostatak počasnog naziva *Claudia Pia Fidelis* na steli Kvinta Valerija, što upućuje na njezinu dataciju prije Skribonijanove pobune protiv cara Klaudija 42. godine. Uzimajući u obzir i druge nadgrobne spomenike i njihove ulomke posvećene vojnicima VII. legije koji su pronađeni na području istočne nekropole, poput are Marka Titija i stele Gaja Asurija, jasno je kako je postojao vojnički hortus samo za pripadnike VII. legije tijekom njihova boravka na našim prostorima, tj. do njihova odlaska na dunavski limes sredinom 1. st.⁵⁸

⁵⁷ CAMBI, N., 1991., 62.

⁵⁸ CAMBI, N., 1986., 83.

Slika 11. Stela Kvinta Valerija (preuzeto iz: CLAUSS, M., 2007., EDCS-05000667)

S druge strane, na sjevernoj je nekropoli pronađen poprilično velik broj vojničkih stela. Ne pripadaju sve pronađene stele na području sjeverno od amfiteatra vojnicima VII. legije, nego postoje primjeri pokopa manjih, tj. pomoćnih vojnih jedinica.⁵⁹ Takav uzorak nalaza upućuje na to da se vojnički hortusi možda kontinuirano koriste čak i nakon odlaska legije za koju su bili prvobitno izgrađeni, tj. da se u njima pokapaju pripadnici rimske vojske koji su naknadno obitavali na području Salone te tamo obnašali vojničke dužnosti. Nisu svi spomenici nađeni na istoj lokaciji, a neki su spolja uzidani u kuće ili bedeme, tako da postoje nedoumice oko načina grupiranja pojedinih stela po nekropolama. No Bulićev podatak o udaljenostima dvaju ili više

⁵⁹ MILETIĆ, Ž., 1990., 173-174.

fragmenata jednog te istog spomenika omogućava dozu sigurnosti pri donošenju takvih zaključaka.⁶⁰

Nekoliko spomenika prve kohorte Belgijaca (*cohors I Belgarum equitata*) nađeno je na području sjeverne nekropole, što nije začuđujuće s obzirom na to da su neki pripadnici te vojne jedinice neko vrijeme služili u uredu namjesnika provincije.⁶¹ Kako su VII. i XI. legija otišle iz Dalmacije tijekom 1. st., vojnici su u Salonu dovođeni iz pomoćnih postrojbi.

Slika 12. Ulomak stele vojnika I. kohorte Belgijaca (preuzeto iz: MATIJEVIĆ, I., 2008.)

Nije samo Prva kohorta Belgijaca od pomoćnih jedinica, već ih je nekoliko ostavilo svoj trag na području Salone, poput Osme dobrovoljačke kohorte (*cohors VIII Voluntariorum civium Romanorum*) i Treće kohorte Alpinaca (*cohors III Alpinorum*).⁶²

7) Zaključak

⁶⁰ MILETIĆ, Ž., 1991., 22.

⁶¹ MATIJEVIĆ, I., 2008., 191-193.

⁶² MATIJEVIĆ, I., 2008., 191-192.

Povijest istraživanja Salone ekstenzivna je koliko i sama njezina povijest. Zaključci su se mijenjali tijekom stoljeća u svjetlu novijih iskapanja i analiza. Različite perspektive ovise o kontekstu vremena, količini informacija i pristupu individualca. Arogantno je pomisliti da je moja perspektiva i da su moji zaključci jedini ispravni pored toliko istraživanja i zapažanja, ali do nekakva zaključka moram doći kako bi ovaj rad imao svrhu. Smatram da se na zapadnoj salonitanskoj nekropoli ne može govoriti o nekakvu vojničkom grobnom arealu s obzirom na to da se nijedan nađeni natpis ne može pripisati njoj.⁶³ Pogotovo zato što, unatoč intenzivnom istraživanju, ona danas leži ispod velike prometnice u smjeru Split-Trogir, čijom je izgradnjom devastirano nalazište. S druge strane, smatram kako na sjevernoj nekropoli, koja se prostire uzduž vanjske strane sjevernih bedema, ima govora o posvećenom pokopu vojnika VII. legije koje se kasnije koristi za pokapanje pripadnika pomoćnih vojnih jedinica. Na području istočne nekropole Cambi je već utvrdio postojanje vojničkog hortusa s čime se, povodom koncentracije nalaza na lokalitetu, moram složiti.⁶⁴ Unatoč brojnim nalazima poganskih i kršćanskih ukopa na jugoistočnoj nekropoli, nema nikakvih dokaza vojničkih natpisa koji bi svjedočili o nekakvu opredjeljenju vojničkih grobnih areala na ovoj nekropoli. Postojanje grobnih areala vezano je uz dvije činjenice. Jedna je delmatski limes s dvjema legijskim i nekoliko pomoćnih utvrda koji je izgrađen u zaleđu Salone. Druga je postojanje ureda (*officium*) namjesnika provincije Dalmacije u kojoj je osoblje postavljano iz redova vojnika. Ako bi oni umrli u aktivnoj dužnosti, onda bi bili pokopani na grobnim arealima Salone. Zato je, po mom mišljenju, najviše vojnika iz VII. i XI. legije. Ako su bili iz pomoćnih postrojbi, radije su korišteni oni vojnici s građanskim statusom. Zato ih ima nekoliko iz VIII. Dobrovoljačke kohorte rimskih građana.

⁶³ CAMBI, N., 1986., 68-78.

⁶⁴ CAMBI, N., 1986., 83.

8) Literatura

1. CAMBI, N., 1986. – Nenad Cambi, Salona i njene nekropole, *Radovi: Razdio povijesnih znanosti*, Zadar, sv. 25, br. 12, Zadar, 61-108.
2. CAMBI, N., 1991. – Nenad Cambi, Two soldiers' stelai from Salona, *Römisches Österreich*, sv. 17/18, Beč, 61-72.
3. CLAUSS M. et al., 2007. – Manfred Clauss, Anne Kolb, Wolfgang A. Slaby, Barbara Woitas, *Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby*, Eichstätt, 2007 (11. listopada 2022).
4. DUPLANČIĆ, A., 2020. – Arsen Duplančić, Prilog povijesti početaka arheologije u Saloni, *Tusculum*, sv. 13, br. 1, Split, 91-116.
5. JELIČIĆ-RADONIĆ J., SEDLAR A., 2009. – „Topografija antičke Salone (I) Salonitanska *Urbs vetus*, *Tusculum*, vol. 2, br. 1, Solin, 7-32.
6. MARDEŠIĆ, J., 2003. – Jagoda Mardešić, Salonitanske nekropole, *Opuscula archaeologica*, sv. 27, br. 1, Split, 503-512.
7. MARDEŠIĆ, J., 2019. – Jagoda Mardešić, Stanje istraženosti sjeverne nekropole Salone, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, sv. 112, br. 1, Split, 127-150.
8. MATIJEVIĆ, I., 2008. – Ivan Matijević, Neobjavljeni natpisi iz Salone, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, sv. 101, br. 1, Split, 187-219.
9. MATIJEVIĆ, I., 2010. – Ivan Matijević, Natpisi Prve kohorte Belgâ iz Salone, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, sv. 104, br. 1, Split, 181-207.
10. MATIJEVIĆ, I., 2020. – Ivan Matijević, Vojna posada u Saloni u 1. stoljeću, *Historijski zbornik*, sv. 73, br. 1, Zagreb, 1-22.
11. MILETIĆ, Ž., 1988. – Željko Miletić, Murazzo zapadne salonitanske nekropole, *Radovi: Razdio povijesnih znanosti*, sv. 28, br. 15, Zadar, 49-70.
12. MILETIĆ, Ž., 1990. – Željko Miletić, Sjeverna salonitanska nekropola, *Radovi: Razdio povijesnih znanosti*, sv. 29, br. 16, Zadar, 163-194.
13. MILETIĆ, Ž., 1991. – Željko Miletić, Istočna i jugoistočna nekropola Salone, *Radovi: Razdio povijesnih znanosti*, sv. 30, br. 17, Zadar, 21-50.
14. RAPANIĆ, Ž., 1983. – Abramić, Mihovil, <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=274>

15. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, A., 2018. – Ante Rendić-Miočević, Nekropola na lokalitetu in horto Metrodori u svjetlu novih istraživanja: strao izvješće u novom ruhu, *Tusculum*, sv. 11, br. 1, 61-74.
16. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D., 1977. – Duje Rendić Miočević, Antička Salona (Salonae): povijesno-urbanistički i spomenički fenomen, *Arhitektura: časopis za arhitekturu, urbanizam i primijenjenu umjetnost*, sv. XXX, br. 160-161, Zagreb, 54-69.
17. ZANINOVIĆ, M., 2010. – Marin Zaninović, Rimska vojska u Iliriku, u: Ivan Radman-Livaja (ur.), *Nalazi rimske vojne opreme*, Zagreb, 13-32.

Sažetak

Vojnički grobni areali (hortusi) mjesta su ukapanja namijenjena isključivo ukopima rimskih vojnika. Ta praksa ogleda se u svakom većem rimskom gradu i nastala je u skladu s rimskom zakonima pokapanja u gradovima. Rimska nekropola karakteristična je po tome što raste izvan gradskih bedema, duž cesta uokolo naselja koje postupno zatvori poput prstena. Moguće je ustanoviti kako su sve nekropole počele s grupiranjem ukopa oko ulaznih vrata grada početkom 1. st. i potom se širile prateći cestovne pravce. U ovom radu promatraju se zapadna, sjeverna, istočna i jugoistočna salonitanska nekropola jer s južne strane, zbog pozicije uz more, nema nikakve nekropole. Pronađeni nadgrobni spomenici vojnika u službi VII. i XI. legije *Claudia Pia Fidelis* daju najviše informacija, naročito oni kojima je moguće odrediti preciznu dataciju.

Istraživanja na području nekoć zvane nekropole *in horto Metrodori*, tj. zapadne nekropole nisu otkrile nikakvo postojanje vojničkog grobnog areala, dok su istraživanja provedena na sjevernoj i istočnoj nekropoli omogućila bolji uvid u situaciju. Nažalost, veći dio nekropole devastiran je prilikom gradnje ceste smjera Trogir-Split.

Ključne riječi: Salona, nekropole, *in horto metrodori*, zapadna nekropola, sjeverna nekropola, istočna nekropola, VII. legija, XI. legija, *Claudia Pia Fidelis*

Roman military burial areas (horti) in Salona

Summary

Military burial areas – horti are places dedicated specifically to the burials of Roman soldiers. This practice is found in any larger Roman city and flourished in accordance with Roman city burial laws. The Roman necropolis is characteristic for growing along the outside of the city walls (often determined by walls) in the shape of a ring. This paper focuses on the west, north, east and southeast necropolises and because the seashore is located in the south side it has no necropolis. Uncovered gravestones of soldiers serving in the VII. and XI. Claudia Pia Fidelis give us the most information, especially if the date can be precisely determined. It is possible to conclude that the necropolises started with grouped burials around the city gates in the beginning of the 1st century and then continued their growth along the roads.

Excavations of the west necropolis, otherwise known in the older literature as the *in horto Metrodori* necropolis were unsuccessful in finding any signs of soldier burial areas while the excavations of the north and east necropolises yielded better success. Unfortunately, a big part of the west necropolis has been devastated during the construction of the Split-Trogir road.

Keywords: Salona, necropolis, *in horto Metrodori*, west necropolis, north necropolis, east necropolis, VII. legion, XI. legion, *Claudia Pia Fidelis*